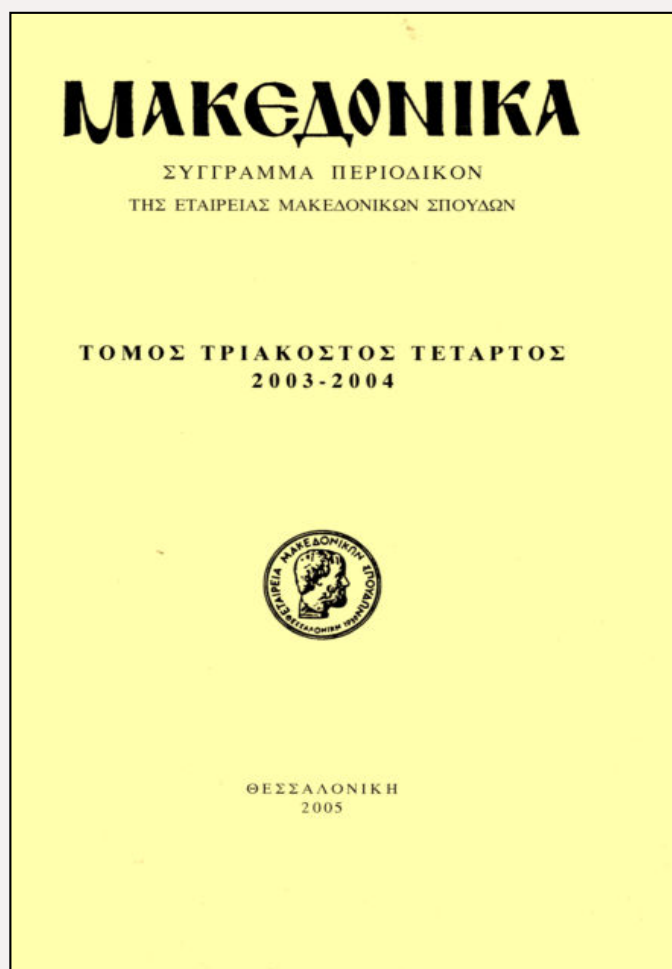

Μακεδονικά

Τομ. 34, 2004

Η χρονολόγηση των τοιχογραφιών του Αγίου Ανδρέα Ελεούσας (του Ρουσούλη) στην Καστοριά

Γκολομπίας Γιώργος

<https://doi.org/10.12681/makedonika.881>

Copyright © 2014 Γιώργος Γκολομπίας

To cite this article:

Γκολομπίας, Γ. (2004). Η χρονολόγηση των τοιχογραφιών του Αγίου Ανδρέα Ελεούσας (του Ρουσούλη) στην Καστοριά. *Μακεδονικά*, 34(1), 407-410. doi:<https://doi.org/10.12681/makedonika.881>

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΕΛΕΟΥΣΑΣ (ΤΟΥ ΡΟΥΣΟΥΛΗ) ΣΤΗΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑ

Στόν ναό του Ἀγίου Ἀνδρέα τῆς ἐνορίας Ἐλεούσας¹, πού εἶναι γνωστός μέ τήν ἐπωνυμία «τοῦ Ρουσούλη» (ἀπό τό ὄνομα τῆς οἰκογένειας πού τόν φρόντιζε πρὶν ἀπό δεκαετίες), σήμερα σώζονται τοιχογραφίες μόνο στό ἀνατολικό ἥμισυ τοῦ βόρειου καί τοῦ νότιου τοίχου². Στήν ομάδα αὐτῇ τῶν τοιχογραφιῶν ἀνήκει καί ἡ παράσταση τοῦ ἁγίου Νικολάου στόν νότιο τοῖχο, σέ κλίμακα μεγαλύτερη τοῦ φυσικοῦ³, πού διαχωρίζεται ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες τοῦ ἴδιου τοίχου μέ ἐπιχρισμένη κόγχη πού συνέχεται πρὸς τά πάνω μέ παράθυρο⁴. Ἡ ἔνταξη τῆς παράστασης τοῦ ἁγίου, πού φέρει τήν προσωπία «Ὁ Θερμός Προστάτης», στήν ομάδα τῶν ὑπόλοιπων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, γίνεται μέ βάση τήν τεχνοτροπία, ἀλλά καί τήν ἀπόλυτη ὁμοιότητα τῶν διακοσμητικῶν πλαισίων πού περιβάλλουν τό φθαρμένο ὄνομα τοῦ ἁγίου μέ τά ἀντίστοιχα πλαίσια στήν τοιχογραφία τῆς ἔνθρονης Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας, τῆς ἐπικαλούμενης «Ἀκαταμαχίτου», πού βρίσκεται στόν νότιο τοῖχο, ἀκριβῶς δίπλα στό μεταγενέστερο τέμπλο⁵.

Στήν κάτω δεξιὰ γωνία τῆς παράστασης τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑπάρχει ἀνέκδοτη ἕως σήμερα κεφαλαιογράμματη ἐπιγραφή⁶ (σχ. 1, εἰκ. 1), ἡ ὁποία ὀφείλεται, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τόν χαρακτήρα τῶν γραμμάτων τῆς, στόν ζωγράφο τῶν ὑπόλοιπων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ. Οἱ διαστάσεις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι 14,3×20,5 ἐκ. καί τό ὕψος τῶν γραμμάτων 2,2-2,5 ἐκ., ἐνῶ τό κατώτατο ἄκρο τῆς ἀπέχει ἀπὸ τό δάπεδο 97 ἐκ.

1. Βλ. Γ. Χρηστίδης, «Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Καστορίας», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 6 (1922) 277· Ἀ. Ὁρλάνδος, «Τά βυζαντινά μνημεῖα τῆς Καστορίας», *ABME* 4 (1938) 168· Π. Τσαμίσης, *Ἡ Καστορία καί τὰ μνημεῖα τῆς*, Ἀθῆναι 1949, σ. 138· Στ. Πελεκανίδης, *Καστορία. I. Βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι. Πίνακες*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 18 καί πίν. 162-167· Ν. Μουτσόπουλος, *Καστορία. Λεῖψωμα. Ἱστορική - χωροταξική - πολεοδομική - μορφολογική μελέτη Καστορίας*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 45, εἰκ. 1-11· Ν. Δούκος - Γ. Σίσσιον, *Καστοριανὰ μνημεῖα*, Ἀθῆνα 1995, σσ. 91-92, καί Ε. Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων σέ ναοὺς τῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 303-330.

2. Ὁ Τσαμίσης, ὁ.π., ἀποδίδει ἐσφαλμένα τή διακόσμηση τῶν πλάγιων τοιχωμάτων τῆς προεξοχῆς τῆς πρόθεσης στό ἱερό σέ ἀρχαιότερο στρώμα. Δέν αποκλείεται πάντως στό μέλλον νά ἐρθοῦν στό φῶς καί κάποιες ἀκόμη τοιχογραφίες, μετά τήν ἀπόξεση τῶν νεότερων ἐπιχρισμάτων.

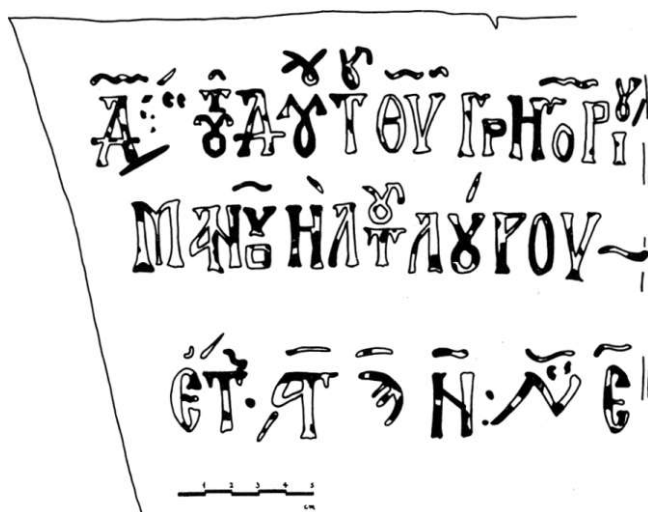
3. Βλ. Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 316, εἰκ. 173.

4. Ὁ Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 304, θεωρεῖ πιθανό ὁ χώρος τῆς ἐν λόγῳ τοιχογραφίας νά ἀνῆκε στόν νάρθηκα τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος μετά τήν καθάρση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κυρίως ναοῦ δέν σώζεται.

5. Βλ. Πελεκανίδης, ὁ.π., πίν. 164β· Μουτσόπουλος, ὁ.π., σ. 45, εἰκ. 11, καί Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 313, εἰκ. 170.

6. Τήν υπόδειξη τῆς θέσης τῆς ἐπιγραφῆς ὀφείλω στόν ἀείμνηστο βυζαντινολόγο Σωτήρη Κίσσα. Ἡ θέση σημειώνεται καί στό προοπτικό σχέδιο πού παραθέτει ὁ Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 305, σχ. 5, ἀρ. 7.

Ὁ λόγος γιὰ τόν ὁποῖο δέν ἔγινε μνεῖα τῆς ἀπό τούς προγενέστερους μελετητές εἶναι ἡ σημαντική τῆς φθορά, πού τήν καθιστᾷ δυσδιάκριτη καί πολύ δυσανάγνωστη. Στήν ἀνάγνωσή τῆς πάντως βοηθᾷ τό γεγονός ὅτι σέ πολλά ἀπό τά σημεῖα ὅπου ἔχει ἔξαφανιστεῖ τό ἀρχικό ἄσπρο χρῶμα τῶν γραμμάτων ἔχει ἀπομείνει τό ἀποτύπωμά του στό μαῦρο υπόστρωμα τοῦ σκουροπράσινου κάμπου. Στό παρατιθέμενο ἀπόγραφο (εἰκ. 1) ἔχω συμπληρώσει τά ἐλλείποντα τμήματα τῶν γραμμάτων ἀξιοποιώντας, ὅπου εἶναι δυνατόν, τό παραπάνω ἐπιβοηθητικό στοιχεῖο καί λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν καί τόν γραφικό χαρακτήρα τοῦ καλλιτέχνη στίς υπόλοιπες τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ.

Σχ. 1. Ἀγ. Ἀνδρέας τοῦ Ρουσούλη. Ἀπόγραφο τῆς ἐπιγραφῆς στόν νότιο τοῖχο.

Μεταγραφή:

- 1 Δ(έ)[η](σις) τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γρηγορίου
- 2 Μανουήλ τοῦ Λούρου ~
- 3 ἔτ(ους) · ζ' N : ἰν(δικτιῶνος) E

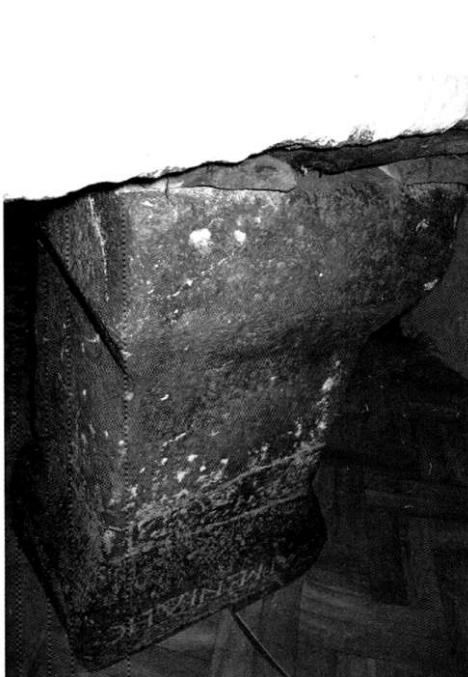
Παρατηρήσεις:

Γρηγορίου: Ἡ λέξη παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες στήν ἀνάγνωση, ἀφοῦ μόνο τό *Η* σώζεται κατὰ τό μεγαλύτερο μέρος του καί εἶναι ἄμεσα ἀναγνωρίσιμο. Προσεκτική ὁμως παρατήρηση καταδεικνύει μέ σχετική βεβαιότητα τήν ὑπαρξη τῶν γραμμάτων *Ο* καί *Δ* καθώς καί τοῦ *Γ* πού συμπλέκεται μέ τό *Η* καί ἔχει ἀνάλογη μορφή καί στίς ἄλλες ἐπιγραφές τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ. Ἀπό τό δεύτερο γράμμα, πού εἶναι μικροῦ ὕψους, ὑπάρχει μόνο τό ἄνω ἥμισυ, πού δείχνει ὅτι πρόκειται γιά *P* ἢ *B*. Ἀκόμη, φαίνεται καθαρά μιᾷ ὀξείᾳ στό γράμμα πού ὑπόκειται τοῦ *δ* ἐνῶ ἀπό τά ὑπόλοιπα τρία γράμματα σώζονται ἐλάχιστα ὑπολείμματα, πού κι αὐτά πάντως ὁδηγοῦν στή μόνη δυνατή συμπλήρωση: «Γρηγορίου».

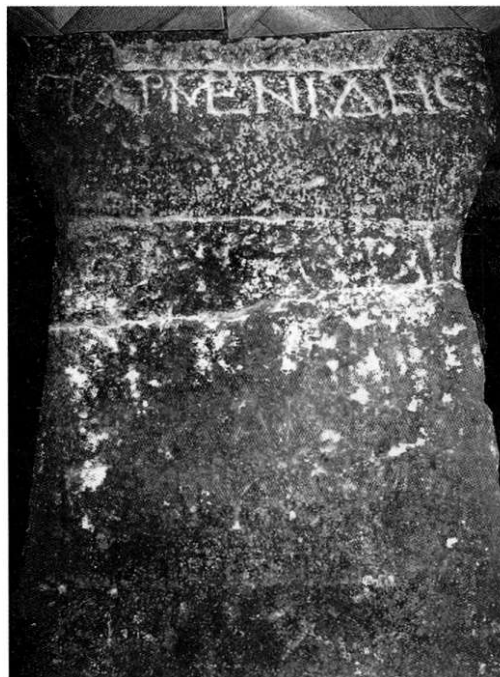
τοῦ Λούρου: Ἄλλο ἓνα σημεῖο μέ προβλήματα ἀνάγνωσης. Σαφές εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ τονούμενου *α* καθώς καί τῶν δύο τελευταίων γραμμάτων *Ο* καί *Υ*. Τό γράμμα πού προηγείται τοῦ τονούμενου *δ* μπορεῖ νά εἶναι, σύμφωνα μέ τά ὑπολείμματά του, *Λ* ἢ *Δ*, τό δεύτερο ὁμως ἀποκλείεται, ἐπειδή τότε θά σώζονταν κάποια ἰχνη τῆς ὀριζόντιας κεραίας του στά σημεῖα τοῦ κάμπου πού δέν ἔχουν ἐκπέσει· ἐξάλλου, ἐδῶ ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ γράμματος εἶναι τελείως κάθετη, ὅπως συμβαίνει στά *Λ* καί ὄχι στά *Δ* τοῦ

Εικ. 1.

Εικ. 2.

Εικ. 3.

ζωγράφου, στά όποια ή κεραία αὐτή ἔχει ἑλαφρά κλίση πρὸς τὰ ἀριστερά. Τέλος, τό γράμμα πού ἔπεται τοῦ τονούμενου ὃ μπορεῖ νά εἶναι *I, P* ἢ *G*, ἀπό τὰ όποια πιθανότερο φαίνεται τό δεύτερο.

ἔτ(ους) · ζαΝ: ἰν(δικτιῶνος) Ε: Ἔτος 6950 ἀπό κτίσεως κόσμου ἢ 1441/42 μ.Χ., πού εἶχε πράγματι ἰνδικτιῶνα 5. Ἔτσι μποροῦν νά χρονολογηθοῦν πλέον μέ ἀκρίβεια οἱ ἐνδιαφέρουσες τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ, οἱ όποῖες ἔχουν τοποθετηθεῖ ἀπό τόν Στ. Πελεκανίδη στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. καί ἀπό τόν Ε. Τσιγαρίδα γύρω στά 1430⁷.

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ Ἁγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ⁸ ἔχει ὡς βάση ἀδημοσίευτο μαρμάρινο ἐπιτύμβιο βωμό (εἰκ. 2), διαστάσεων 68×34-44×27-32,5 ἐκ., ὃ όποῖος εἶναι τοποθετημένος ἀνάποδα καί μέ τήν κύρια ὄψη του, στό ἄνω ἄκρο τῆς όποίας ὑπάρχει τό ὄνομα ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ (εἰκ. 3), στραμμένη πρὸς ἀνατολάν. Στήν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τῆς ἴδιας ὄψης ὑπάρχουν ἱχνη πολύ φθαρμένης ἐπιγραφῆς τεσσάρων ἢ πέντε στίχων (διακρίνονται κάποια μεμονωμένα γράμματα, ὅπως ἓνα Α στήν προτελευταία σειρά καί ἓνα Υ στήν τελευταία).

Ἀκόμη, στόν βόρειο τοῖχο τοῦ ἱεροῦ⁹ ὑπάρχουν χαραγμένα ἢ γραμμένα μέ μελάνι, πιθανότατα κατά τόν 18ο αἰ., πολλά ὀνόματα, μεταξύ τῶν όποίων τά ἑξῆς: *στάμο, νάστο, σινετου, ἀνδρόνικος, παρασκεβα, τζαράπο*.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΚΟΛΟΜΠΙΑΣ

1906, ΣΤΟΝ ΑΛΜΥΡΟ ΤΟΥ Ν. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ, ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ, ΤΟ ΘΡΑΚΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ἀπό τήν 1 Ἰουλίου 1906 ὡς τίς 31 Δεκεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους κυκλοφόρησε σέ δώδεκα φύλλα στόν Ἀλμυρό τοῦ Ν. Μαγνησίας μία μικροσκοπική ἐφημερίδα διαστάσεων 11×8,5 ἑκατοστά. Ἐκδότης τῆς ἐφημερίδος ὁ φαρμακοποιός Ἀλέξανδρος Ἀστέριος καί ἀρχικός τίτλος τῆς *Τό Μίκριον τοῦ Ἀλμυροῦ* μέ ὑπότιτλο *Ἡ μικρότερα τῶν ἐφημερίδων τοῦ κόσμου*. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ἦταν τά χρώματα τῶν φύλλων: τό πρῶτο φύλλο ἦταν γκριζωπό, τό δεύτερο πρασινωπό, ἐνῶ στό φύλλο τῆς 1 Σεπτεμβρίου ὁ τίτλος ἔχει ἀλλάξει καί γίνεται *Τό Μεγαλεῖον τοῦ Ἀλμυροῦ* καί τό χρῶμα τοῦ φύλλου τώρα εἶναι ρόζ, οἱ διαστάσεις του εἶναι 16×11 καί οἱ σελίδες του ἔχουν αὐξηθεῖ σέ ὀκτώ. Τήν 1 Ὀκτωβρίου 1906 ἀλλάζει καί πάλιν ὁ τίτλος, ἡ ἐφημερίδα τιτλοφορεῖται *Ἀλμυρός* μέ ὑπότιτλο *Ἐφημερίς Ἐθνική καί τῶν τοπικῶν συμφερόντων*, ἐνῶ αὐξάνονται καί οἱ διαστάσεις σέ 20×14,5 ἑκατοστά καί τό χρῶμα τοῦ φύλλου γίνεται λευκό. Στό φύλλο αὐτό ἐμφανίζονται ὡς συνεργάτες ὁ διαχειριστής Κ. Πλάκας, δάσκαλος, ὁ γνωστός ἔφορος ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας Ἀπόστολος Ἀρβανιτόπουλος, ὁ ἐπίσης γνωστός Νικόλαος Γιαννόπουλος ἀναγραφόμενος ὡς ἀρχαιολο-

7. Βλ. ἀντίστοιχα Πελεκανίδης, ὁ.π., σ. 18 καί Ε. Τσιγαρίδας, «Συμβολή στή χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στό Ζευγοστάσι Καστοριάς», *Φίλια ἔπη εἰς Γεώργιον Ε. Μυλωνᾶν*, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1989, σ. 337 σημ. 30, καί ὁ ἴδιος, *Τοιχογραφίες τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων*, ὁ.π., σσ. 311, 340.

8. Πρόκειται γιά λίθινη πλάκα διαστάσεων 49,5×92×13,5 ἐκ., ἴσως ἀρχαῖο ἀρχιτεκτονικό μέλος.

9. Ὁ συγκεκριμένος χώρος σήμερα εἶναι καλυμμένος μέ στερεωτικό ὕφασμα (τουλπάνι).